

GEZGİNLERİN KALEMİNDEN KUŞADASI

Kitabın Künyesi

Kitabın Adı : “A Description of the East and Some Other Countries”,Cilt II

Yazar : Richard Pococke

Yayınevi : W.Bowyer, Londra

Kitabın basım tarihi: 1740

GEZGİNLERİN KALEMİNDEN KUŞADASI

Richard Pococke'nin 1739 yılındaki Kuşadası İzlenimleri

1704-1765 yılları arasında yaşamış İngiliz asıllı piskopos ve antropologtur. 1704 yılında İngiltere'nin Southampton kentinde doğmuştur. Oxford'un Corpus Christi Kolejinde hukuk eğitimi almıştır. Yunanca bilgini olan dayısı Thomas Milles ile yine akrabası olan İncil bilgini ve oryantalist Edward Pococke'nin etkisinde kalarak doğudaki Kutsal Toprakları keşfetme arzusuyla seyyah olmaya karar vermiştir. İlk başlarda bir din adamı olarak Fransa ve İtalya'nın çeşitli yerlerini dolaşmıştır. 1737 yılında başladığı büyük gezide Yunanistan, Türkiye, Filistin ve Mısır'ı ziyaret ederek ayrıntılı gözlemlerde bulunmuştur. Özellikle Mısır ziyareti sırasındaki tespitleri ile Mısırolog ünvanı almıştır. Günümüzde dahi Pococke'nin Mısır gözlemleri Mısır araştırmacıları için önemli birer belge niteliğindedir. 1742 yılında Ortadoğu, Mısır, Yunanistan ve Türkiye gezilerini tamamlayıp İngiltere'ye dönmüş ve seyahat gözlemlerini 1745 yılında basılan “A Description of the East and Some Countries” (Doğu'nun ve Bazı Ülkelerin Tanıtımı) isimli 2 ciltlik kitabıyla kamuoyuna sunmuştur. Bu kitabında özellikle Sina'daki Aziz Catherine Manastırı için Peygamberimizin bu manastıra çeşitli ayrıcalıklar verdiği “Ahidname”yi Avrupa kamuoyuna anlatarak Müslümanların da bir “Hak” dine mensup olduğunu vurgulamıştır. Pococke'nin Kuşadası ile ilgili gözlemleri “*A Description of the East and Some Countries*” (Doğu'nun ve Bazı Ülkelerin Tanıtımı) kitabının ikinci cildi olan “Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and some other parts of Europe” (Ege Adaları, Küçük Asya, Trakya, Yunanistan ve Avrupa'nın Diğer Bölgeleri) adlı kitabında yer almaktadır. Gezgin'in bölgemize yaptığı seyahat 1739 yılının Aralık ayında İzmir'den başlamıştır. Kuşadası bölgesine ise Urla, Seferihisar bölgelerindeki antik yerleri gezdikten sonra Seferihisar'dan denizyoluyla gelmiştir.

Kuşadası'nı gözlemledikten sonra Selçuk-Efes bölgesine geçmiş buradaki incelemelerini müteakip tekrar Selçuk-Kuşadası yolu üzerindeki yerlerde ayrıntılı gözlemlerde bulunmuş ve Güzelçamlı bölgesine geçerek incelemelerine devam etmiştir. Bana göre Pococke'nin bölgemiz ile ilgili bazı önemli tespitleri vardır. Bunlardan ilki Hıristiyan ve Musevi dünyasında gerçekten de büyük önem atfedilen "Kutsal Şamdan"ın hala bölgemizde bulunabileceği gerçeğidir. Diğer husus ise şu an doğru dürüst bir kalıntısını bulamadığımız Kuştur mevkiindeki antik *Pygale kenti ve burada bulunan göle yakın tepelerdeki harabelerdir*. Bunun dışında Güzelçamlı'daki antik Panaonion kentinin yakınlarındaki antik **Melia** kentinden ilk bahseden gezginlerden birinin de Pococke olmasıdır. Ancak buranın adını bilemediği için kitabında yazmamıştır. *Pococke'nin haritasından da anlaşılacağı üzere bölgemiz ile ilgili iki büyük yanlışlığı vardır. Birincisi antik Neapolis kentinin Kuştur ile Kısmet oteli arasındaki bölgede olduğunu söylemesidir. Aslında Kısmet Otelin bulunduğu yarımada'nın karaya bağlandığı kısımlarda eski Kuşadalılara göre de antik bir kent var olmasına rağmen konunun üzerinde kimse durmadığı için kaybolup gitmiştir*. Pococke'nin ikinci yanlışlığı ise Güzelçamlı bölgesindeki antik **Melia** kentini Priene antik kenti olarak anlatmasıdır. Ve bunu haritası üzerinde de belirtmiştir. Ünlü gezginin 1739 yılının Aralık ve 1740 yılının Ocak aylarına dair kelimelerle çizdiği Kuşadası tablosu bölgemize gelen ilk seyyahlardan olması itibarıyla çok önemlidir. Günümüz arkeolog ve araştırmacılarına bölgemize ait önemli ipuçları verebileceğini düşünüyorum. Umarım Pococke'nin anlatımlarından yola çıkılarak halen toprak altında bulunan bazı önemli eserler gün ışığına çıkarılır. Pococke'nin doğuya özgü giysiler içinde görüntüsünün yer aldığı tablo gezginin İstanbul'a geldiği sıralarda aynı kafilede yer alan İsviçreli ressam arkadaşı **Jean Etienne Liotard** tarafından yapılmıştır. Richard Pococke 1765 yılında İrlanda'da ölmüştür.

Pococke'nin bölgemiz hakkındaki anlatımları:

"Bölüm III – Scala Nuova ve Efes

Saat 9'da Scala Nuova'ya gitmek için Sığacık'tan üstü açık bir tekneye bindim, akşam saatlerinde Scala Nuova'ya vardım. Bu kasaba Efes Körfezinde, Efes kentinin güney ve güney-batı kısmında, Efes'e üç league¹ mesafede yüksekçe bir tepenin yamacında kurulmuştur. Scala Nuova her iki tarafı deniz olan batıya doğru uzanmış bir yarımada'nın kuzey yamacındadır. İçinde küçük bir kale bulunan ada sayesinde liman batı rüzgârlarına karşı korunaklıdır. Kuzey rüzgârlarına karşı herhangi bir engel yoktur. Kale, bir mil çapındaki kentin dörtte üçlük kısmını kapsamaktadır. Şehrin çarşısı ve dükkânları şehrin kale içindeki bu bölümündedir. Bu bölümün batısındaki yamaçta Hıristiyanların yaşadığı 200 ev ve bir kiliseden oluşan büyükçe bir dış mahalle vardır. Mahallenin kurulduğu Aziz Elias denilen tepenin zirvesinde başka kilise harabeleri bulunmaktadır.

¹ Antik Roma'da bir saatlik at yürüyüş mesafesi olan 5,55km.'ye veya 3 mile eşit uzunluk ölçüsü.

Efes Başpiskoposu kentteki kilisede yaşamaktadır. Aramızda geçen konuşmada bana eskiden bu bölgede Efes Başpiskoposluğuna bağlı 32 piskoposun olduğunu şimdi ise bir tane bağlı diyakozluğun bile kalmadığını söyledi. Kentin yöneticisi 'Ağa' denilen kişi Güzelhisar 'daki valilik yapan paşaya bağlı görev yapmaktadır. Burası komşu ülkelere, Sisam'a açılan bir ticaret kapısı konumundadır. Buraya Mısır'dan pirinç, kahve, keten ve kenevir; Selanik'ten kaba yün kumaş; İzmir'den pamuk ve patiska; diğer yerlerden de pek çok şey ithal edilmektedir. Buradan da Sisam ve diğer Ege Adalarına mısır ihraç edilmektedir. Şehrin civarında çok sayıda üzüm bağı bulunmaktadır. Efes şarabının eskiden ünlü olmasına rağmen şu anki şaraplar çok iyi değildir. Türkler üzümü kuru olarak Mısır'a ihraç ettikleri için üzümün şarap yapmak yerine kurularak satılmasına taraftarlardır. Scala Nuova'ya akşamın geç saatlerinde varmış olduğumuz için bizi bekleyen üç yeniçeri ile birlikte Efes Başpiskoposunun evine gitmiştik. Yeniçerilere korkuyla karışık bir saygıyla yaklaşan rehberim yeniçeriler ile birlikte Başpiskoposun evine girdiler. Başpiskopos onları ağırladı ve ikramda bulundu. Aynı zamanda beni de başka bir odaya alarak ikramda bulundular. Yeniçeriler giderlerken beni de Başpiskoposla tanıştırdılar. Saygıdeğer yaşlı bir adamdı. Kırmızı yün pelerini dışında Yunan papazları gibi giyinmişti. Ertesi gün beni misafir edenlerin yardımıyla kentteki bir handa oda kiraladım ve burada kalmaya başladım. Ayrıca benimle birlikte Efes'e gelecek bir rehber Türk buldum. Antik Efes kentinin kuzey doğusunda yer alan Ayasuluk köyüne geldik ve bir hana yerleştik. Atlarımızı ahıra bıraktık. Etrafında gezginlerin oturması için düzenlenmiş bir ocağın başındaki sedirlere oturduk. Türk rehberimiz bize buradaki kalenin iki yöneticisi ile tanıştırdı. Onların ikram ettiği kahveleri içtik. Burada eski eserlerin ve İzmir'den Güzelhisar'a giden büyük deve kervanlarını rahatsız etmeden çizimlerini yaparak 3-4 gün geçirdik. İncil'in Vahiy bölümündeki kehanete göre, kutsal şamdanın tam olarak burada bulunduğu inanılmaktadır, ancak iki leaguelik mesafe içinde hiçbir Hıristiyan bulunmamaktadır."

Pococke'nin son satırda bahsettiği Kutsal Şamdan meselesine gelince şöyle bir açıklama yapmak uygun olur: İncil'in Vahiy bölümünde Tanrı bir insanın elinde tuttuğu şamdanın ışığı şeklinde görünmüştür. Söz konusu şamdan yedi kollu aynı zamanda Yahudilerin Menorah adını verdikleri bir şamdandır. Buna istinaden kutsal şamdandaki her bir kolu temsilen Hıristiyanlığın ilk yedi kutsal kilisesi Anadolu toprakları içinde inşa edilmiştir. Bunlar **Efesos** (Selçuk), **Symrna** (İzmir), **Pergamon** (Bergama), **Sardes** (Sart), **Philedephia** (Alaşehir), **Laodikeio** (Denizli) ve **Tyateira**'da (Akhisar) kiliseleridir. Bazı Hıristiyan tarikatlarına göre de bu Kutsal Şamdanın aslı Efes sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Bunun dışında benim araştırmalarıma göre Sebatayist inancına mensup bir kesim de Yahudilerin Kutsal Şamdanı olan Menorahın Sebatay Sevi tarafından Selanik'ten İzmir'e getirildikten sonra saklanması için Kuşadası'ndaki Yahudi cemaatine emanet edildiği ve bu şamdanın Kuşadası'nda kaybolduğu şeklindedir. Hatta bazı Sebatayistler bu şamdanın halen Kuşadası'nda bulunduğu inanmaktadır.

Richard Pococke gezi notlarında bu bölümden sonra Efes’i ve Ayasuluk denilen Selçuk’u uzun uzadıya anlatmaktadır. Notlarının bir bölümünde Ayasuluk’un artık büyükçe bir Müslüman kasabası olduğu ve artık Hıristiyanlıkla ilgisinin kalmadığından bahsetmektedir. Ancak buradaki eski dönem Hıristiyanlığa ait kutsal eserlerin hala Hıristiyanlık dünyası için önemini de vurgulamaktadır. Bu konu Selçuklu yerel tarihçilerin araştırmasına muhtaçtır. Bizim inceleme sınırlarımız Kuşadası olduğu için Pococke’nin Selçuk ve Efes bölgesi anlatımlarına yer vermiyoruz. Seyahat notlarına göre Pococke Efes bölgesini gezdikten sonra bu sefer tekrar Scala Nuova’ya dönmeye karar verir. Dönüş yolunda Kuşadası Selçuk yolu üzerindeki güzergahı da inceler. Notlarının bu bölümü ile devam edelim.

“Efes’ten Scala Nuova’ya doğru giderseniz yol boyunca gözünüze iki şey çarpar: birincisi doğu hattında bulunan tepeler, diğeri de eski bir su kemeridir. Bunun yanında bu tepelerin yamacıda kenarlarına alçak duvarlar örülmüş su kanalları görürsünüz. Bu bölgede yer alan iki antik su kemerinden uzun olanı Efes’e daha yakındır. Bu kemer Efes’in kent surlarına yaklaşık iki mil mesafedeki güzel bir vadinin içindedir. Alçak kemerlerin uzunluğu yaklaşık olarak 200 metredir. Kemerler kaba taştan yapılmıştır. Ben bu su kemerinin ortaçağdan kalma olduğu sonucunu çıkardım. Bu su kemerinin kuzeyinde bazı harabeler gördük. Mevkisini göz önüne aldığımızda bu harabelerin Agememnon tarafından yaptırılan Diana Munychia Tapınağının bulunduğu Pygela kentine ait olduğunu sanıyorum. Zira Pygele’nin bu durumu Strabo’nun tarifindeki sırayla uyuşmaktadır. Strabo’ya göre buradan sonra sırasıyla Panormus² Limanı, Artemis(Diana) Tapınağı ve daha sonra Efes gelmektedir. Daha sonra denize doğru dönerseniz Strabo’nun bahsettiği içinden boylu boyunca Cenchrius Deresi’nin aktığı koruluklar içinde ve deniz kenarındaki Ortygia’ya ulaşırsınız. Cenchrius deresi ise Efes’in güney duvarlarının inşa edildiği bu tepelerin batısında hatta güneydeki tepelerden doğduğunu düşündüğüm bir dere. Geçen kış mevsiminde de Pygela’da sele neden olan derenin Cenchrius deresi olduğunu düşünüyorum.³ Tanrıça Letona⁴ burada hemşire Ortygia’nın yardımıyla Diana ve Apollon’u doğurduğu için bu bölgenin adına Ortygia⁵ denilmiştir. Yeşillikler içindeki Solmissus⁶ Dağı’nın yolun batısında uzanan ve buranın güneyindeki tepeler olduğunu sanıyorum.

² Panormus: Küçük Menderes Nehrinin Ege Denizine kavuştuğu şimdiki adıyla Pamucak bölgesi ve buradaki liman.

³ Cenchrius: Kenchrios, Bülbül Dağından doğan ve Pamucak sahilinden denize dökülen bazı haritalarda Darı Dersi olarak geçen küçük dere. Yüz yıl öncesine kadar kış aylarında düzenli olarak akmasına rağmen şimdi kuru dere yatağı görünümünden ibarettir. Coğrafi olarak, Meryemana evinin önünden başlayan deredir. Tanrıça Letona Artemis ve Apollon’u doğurduktan sonra bu derede yıkanmıştır.

⁴ Letona: Zeus ve Titan Koios’un kızıdır. Leto, babası olan Zeus’tan hamile kalarak Artemis ve Apollon’u doğuran tanrıça. Ana Tanrıça Hera’nın kıskançlığından korunmak için kaçarak bu bölgeye gelmiştir.

⁵ Ortygia: Kuşadası Selçuk yolu üzerinde bulunan Orman Kampını geçtikten sonra başlayan ve halk arasında Arvalya olarak bilinen bölge. Aynı zamanda Tanrıça Letona’nın doğumunu yaptıran ebedir. Doğumdan sonra Artemis ve Apollon’a süt anneliği de yapmıştır.

⁶ Selçuk ilçesi sınırları dahilinde Meryemana evinin bulunduğu Aladağ’ın antik dönemlerdeki adı.

Bu konuda diyorlar ki; Tanrıça Letona Artemis ve Apollon'u doğurmak için buraya geldiğinde kendisini takip eden ve mutluluğunu kıskanan Tanrıça Juno⁷'nin (=Hera) gazabından korunmak için Curetesler⁸ silahlarını birbirine vurarak gürültü çıkarmışlar, dolayısıyla Letona'nın kolay bir doğum yapmasını sağlamışlardır. Lucian'ın⁹ kalemine layık alaycı bir öykü.” (Kimi gezgin Cureteslerin kalkanlarıyla Cenchrus deresinin önüne geçerek gelen seli engellediği ve Letona'nın doğurmasını kolaylaştırdığını söylemektedir.

“Scala Nuova yoluna devam edersek, aynı vadi içerisinde güney-batı yönünde su kemerinin diğer parçasını gördüm. Bu iki su kemeri arasında küçükçe bir tepe bulunuyordu. Bu su kemerinin ne alt tarafındaki sağlam duvarın ne de üst kısmındaki kemerin üzerinde hiçbir işaret tespit edemedim. Kemerin altından geçen kanal 4 feet¹⁰ yüksekliğinde, 2 feet genişliğindeydi. Buradaki zemin oldukça yüksekti. Ancak bu geniş kanalın daha eskiden kalma bir su kemerinin parçası olup olmadığını bilemiyorum. Duvarın üzerinden geçen diğer kanalın ise diğer su kemerinin parçası olduğunu düşünüyorum. Herhalde kentin yüksek kesimlerine su götürmek amacıyla yapılmış. Bunu tespit etmek oldukça güç. Benim gözlemim ve değerlendirmem sağlam taş duvarın çok iyi inşa edildiği ve oldukça eski bir döneme ait olduğudur. Biz bu tepeyi geçtikten sonra küçük bir koy'un ve bu koya bitişik küçük bir gölün bulunduğu şirin bir vadiye geldik. Bu koyun güneyindeki tepede üzerinde 2 veya 3 kemer olan yolu geçen yüksekçe bir duvar ile bazı harabeler gördük. Efes su kemerinden bu köy veya kasabaya suyu taşıyan tepeye yakın başka bir kemer görünüyor. Burası Scala Nuova'ya yaklaşık 2 mil mesafededir. Buraya yakın küçük bir yarımada üzerinde Neapolis olabileceğini sandığım bir yer olduğunu düşünüyorum. Bu kent iki yüz yaşından daha yaşlı değildir. Efes ve Ayasuluk kentlerinin ticari yönden çökmesinde bu yolun değişmesinin büyük bir etkisi olduğuna kuşku yoktur.”

Pococke, bu bölümden sonra tekrar Efes'e dönerek çok kapsamlı olarak Efes ve Ayasuluk'u anlatmıştır. Daha sonra tekrar Kuşadası üzerinden Güzelçamlı bölgesine geçiş yapmış ve bu bölgeyi anlatmıştır. Pococke notlarına şu şekilde devam etmektedir:

“Scala Nuova'nın 16 mil güneyinde Çanlı adında bir Hıristiyan köyü vardır ki ben gitmedim. Burada on iki İyon kentinin bir araya gelerek gerçekleştirilen toplantıların yapıldığı antik Panonium kentinin olması gerekiyor. Burada Prienelilerin yönettiği Neptune Heliconius adına kutsal kurban ayinleri yapılırdı.

⁷ Juno: Roma mitolojisinde tanrıların kralı Jüpiter'in kız kardeşi ve eşidir. Tanrıların kraliçesidir. Tanrı Mars'ın annesidir. Yunan mitolojisindeki Hera'nın Roma mitolojisindeki karşılığıdır. Pococke burada Yunan mitolojisindeki Hera'dan bahsetmesi gerekirken Roma mitolojisindeki Juno'dan bahsetmiştir.

⁸ Girit'te yaşayan, Jüpiter'in doğumundan sonra ona yardımcı olan, buyruğunda bulunan bir boy. Bunlar Jüpiter rahipleri olarak anılır, çok gürültülü bir müzikle ona tapınırlarmış

⁹ Samosatlı Lucian: Fırat nehri kenarında bulunan şimdiki Adıyaman-Samsat'lı hiciv şairi. Etkili kalemiyle bir çok yöneticiyi şiirsel bir şekilde eleştirmiştir..

¹⁰ 30 cm uzunluğunda bir uzunluk ölçüsü.

Bu kent Mycale Dağı'nın eteklerinde yer alıyordu. Kuzeydeki Pactyes¹¹ Dağı ise Efeslilerin bölgesinde bulunuyordu. Modern deyişle adı Sapso(=Samsun Dağı)olan bu dağın ıssız bir bölgesinde bazı harabeler vardır. Burası yedi bilge adamdan biri olan Bias'ın¹² doğduğu yer olan Priene olabilir.¹³ Mycale Dağı'nın eteklerindeki antik kent Sisam'a yakın olmasından dolayı Sisam'a bağlı olabilir. Eski dönemlerde buna benzer şekilde Efeslilere yakın olan Marathesion ile Sisamlılara yakın olan Neapolis iki devlet arasında değiştirilerek herkes kendine yakın olan kenti almıştır.”

Pococke'nin Kuşadası ile ilgili izlenimleri burada sona eriyor. Pococke Kuşadası'ndan sonra Sisam'a geçiyor. Burada bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'dan Anadolu'nun diğer kentlerini gezmesi için gerekli izinleri aldıktan sonra tekrar Kuşadası üzerinden Aydın ve Denizli bölgesindeki seyahat ve gözlemlerine devam ediyor. Amatör tarihçiler ve bölgemizin tarihi konusunda ilgi duyanlar Pococke'nin Kuşadası ve civarındaki gözlemlerini dipnotları ile okumaya çalışırsanız bilgi dağarcığınızda önemli bir katkı olacaktır. Bundan daha da önemlisi Kuşadası bölgesine tarih boyunca gelmiş olan seyyahların gözlemlerini tespit edebilen tarih meraklılarının da konu hakkında araştırmalar yaparak bize göndereceklerini umuyor ve seyyahların kaleminden Kuşadası yazı dizimize katkılar bekliyoruz.

Kaynak : Sedat Onar, KUYETA Yerel Tarih Dergisi 2012 Ocak sayısı

¹¹ Pactyes veya Pactyas Dağları: Yaylaköy ve kuzeyinden başlayıp, Kirazlı köyünden geçen ve Efes'teki Bülbül Dağı'na kadar uzanan dağ silsilesine antik dönemlerde verilen ad.

¹² Prieneli Bias: Lindoslu Kleobulos, Atinalı Solon, Ispartalı Khilon, Miletoslu Thales, Lesboslu Pittakos, Periandros ile birlikte felsefenin 7 bilgisi olarak kabul edilen antik dönemde yaşamış Prieneli filozof.

¹³ Pococke Priene'nin Samsun Dağı üzerinde olabileceği tezini iddia etmiştir. Oysa Pococke'nin tarifine uyan bölgede yani Panionion'un güneybatısında kalan Mycale Dağı'nın kuzey yamacında MELİA antik kentinin kalıntıları vardır.